بەشی سێیەم/ دیاردە دانیشتوانییەکان

یەکەم/ قەبارەی دانیشتوان

پ/ مەبەست لە قەبارەی دانیشتوان چییە؟

- **قەبارەی دانیشتوان:**

مەبەست لە قەبارەی دانیشتوان؛ سەرجەم تاکەکانی هەر کۆمەڵگەیەک لەکات و شوێنێکی دیاریکراودا دەگرێتەوە، قەبارە لایەنی چەندایەتی دانیشتوانە بۆ رەچاوکردنی لایەنی پێکهاتە لەڕووی تەمەن و رەگەز و ئاستی زانیاری وردەکانیتری پەیوەست بە چۆنایەتی دانیشتوانەوە. <u>لە دانیشتواننناسیدا دەربارەی قەبارە سێ چەمکی باو هەیە</u> بەزۆری بەکاردێت ئەوانەش بریتین لە چەمکەکانی:

١) **زۆربوونی دانیشتوان: کە بە بەراورد لەگەڵ هەندێک بنەمای ئابووری و توانای سوود وەرگرتن لە سەرچاوە سروشتیەکان، کە دەبێتەهۆی هەڵاوسانی دانیشتوان. وەک هند و چین.**

٢) **کەمبوونەوەی دانیشتوان: بە بەراورد لەگەڵ ڕووبەر و دەوڵەمەندی خاک و هەبوونی سەرچاوەی گرنگدا، دەبێتەهۆی چاوتێبڕین و داگیرکردن و نائارامی لە دەوروبەرەکەیدا.**

٣) **قەبارەی نموونەیی دانیشتوان: بە مانایی هەبوونی ژمارەیەکی دانیشتوانی نموونەیی گونجاو، کە بتوانێت بە باشی کار بکات و بژێیت و پەرە بەتوانا مرۆیی و ژیانی کۆمەڵگەکە بدات لەسەر ئەو ڕووبەرەدا، واتا پێوانەی ئەم چەمکە بنەمایەکی ئابووری هەیە.**

بۆ زانینی زۆربوون یان کەمبوونەوەی قەبارەی دانیشتوان بە رێگەی زانستی وردەکاری؛ توێژینەوەی ئاماری زۆر هەیە یەکێک لەو رێگەیانە هەژمارکردنی تێکرای زۆربوونی سروشتییە کە بەهەژمارکردنی تێکرای مردن و لەدایکبوون دەردەکرێت بەپێی ئەم هاوکێشەی خوارەوە:

- **تێکرای لە دایکبوون =** $\dfrac{\text{کۆی لە دایکبوونەکان لە ساڵ و شوێنێکی دیاری کراودا}}{\text{کۆی ژمارەی دانیشتوان لەهەمان شوێن و لە نیوەی هەمان ساڵدا}} \times ١٠٠٠$

- تێکرای لە دایکبوون دەردەچێت بۆ هەر ١٠٠٠ کەس زیادی کردووە

- **تێکرای مردن =** $\dfrac{\text{کۆی مردنەکان لە شوێن و ساڵێکی دیاریکراو}}{\text{کۆی ژمارەی دانیشتوان لەهەمان شوێن و لە نیوەی هەمان ساڵدا}} \times ١٠٠٠$

- تێکرای مردن دەردەچێت

- **تێکرای لە دایکبوون - تێکرای مردن = ∓س ئەنجامێک دەردەچێت تێکرای گەشەکردنی دانیشتوان ئەگەر بەسالب دەرچوو کەواتە کەمی کردووە، ئەگەر بە مووجەب بوو ئەوا زیادی کردووە.**

$\dfrac{\text{کۆی ژمارەی دانیشتوان}}{١٠٠٠} \times$ **∓س = (   ) چەندایەتی ژمارەی زۆربوون یان کەمبوونەوەی دانیشتوان**

بۆ نموونە: ئەگەر ژمارەی دانیشتوانی هەرێمی کوردستان لە نێوەی ساڵی(٢٠٠٨)دا (٥.٦٧٢.٥١٤)کەس بێت، لەو ساڵەدا ١٦٢.٤١٦ مندال لە دایکبوبێت و ٥٤.٣١٢ کەسیش مردبێت.

ئایا تێکرای گەشەکردنی دانیشتوان و چەندایەتی گۆڕان لە دانیشتوانییەکان لە هەرێمی کوردستان چەندە؟

- **شیکار/ تێکرای لەدایکبوون =** $\frac{\text{کۆی لەدایک بوون لە هەرێمی کوردستان لە ساڵی٢٠٠٨}}{\text{کۆی لە ژمارەی دانیشتوان لە هەرێمی کوردستان لەنیوەی ساڵی٢٠٠٨}} \times ١٠٠٠$

تێکرای لەدایکبوون = $\frac{١٦٢.٤١٦}{٥،٦٧٢.٥١٤} \times ١٠٠٠ =$ **٢٨.٦٣ تێکرای لە دایکبوون بۆ هەر ١٠٠٠ کەس زیادی کردووە**

- **شیکار / تێکرای مردن =** $\frac{\text{کۆی مردنەکان لە هەرێمی کوردستان لە ساڵی٢٠٠٨}}{\text{کۆی لە ژمارەی دانیشتوان لە هەرێمی کوردستان لەنیوەی ساڵی٢٠٠٨}} \times ١٠٠٠$

تێکرای مردن = $\frac{٥٤،٣١٢}{٥،٦٧٢.٥١٤} \times ١٠٠٠ = ٩،٥$

تێکرای لە دایکبوون – تێکرای مردن= ∓س

٢٨،٦٣- ٩.٥ = ١٩.١ لە هەر ١٠٠ تێکرای گەشەکردن هەرێمی کوردستان زیادیکردووە.

$\frac{\text{کۆی ژمارەی دانیشتوان}}{١٠٠٠} \times ١٩.١$

$\frac{٥.٦٧٢.٥١٤}{١٠٠٠} \times ١٩.١ = ١٠٨٣٤٥$ **کەس لە کوردستان زیادی کردووە**

- **<u>ڕەنگدانەوەی زۆربوونی ژمارەی دانیشتوان:</u>**

یەکێک لەو چەمکانەی لە دانیشتوانناسیدا و لە بارەی قەبارەی دانیشتوانەوە زۆر بەکاردێ زۆربوونی ژمارەی دانیشتوانە؛ بەتایبەت لە کایە کۆمەڵایەتی و ئابوورییەکان و ئەوەی پەیوەستە بە سیاسەت و ئاسایشی نەتەوەیی کۆمەڵگەکانەوە، لەبەر ئەوەی زۆربونی ژمارەی دانیشتوان ڕەنگدانەوەی قوڵی دەبێت لەسەر تەواوی بونیاد و ژیانی کۆمەڵایەتی کۆمەڵگە.

بۆنمـوونە/ لەکۆمەڵناسیدا بەگشتی زۆربەی زانایـان تـوێژینەوەیـان لەسـەر هەوێنـی پرۆسـە مێژووییەکـان کردووە، واتا قسەیان لەسەر ئەوە کردووە بزوێنەری کۆمەڵگە چییە؟ بەلای هەر یەکێکیانەوە هۆکـارێکی دیـاریکراو بنچینە و مایەی گۆڕان و پەرەسەندنی کۆمەڵگە بووە.

بەلای (دورکهایم)ەوە هۆکاری بەرپرس لە بڕینی قۆناغەکانی گۆڕانی کۆمەڵ، زۆربوونی ژمارەی دانیشتوان و گەورە بوونی قەبارەیە، بەلای ئەمەوە هۆکارەکانی گۆڕان و کۆمەڵگەیـەکی میکـانیکی بـۆ کۆمەڵگەیـەکی ئەنـدامی یان ئاوێتە دەکەوێتە سەر ڕادەکـانی زۆربـوونی ژمـارەی دانیشتوان بە بەراورد لەگەڵ ڕووبەری خـاک و چەنـدایەتی سـەرچاوەی سـامانە سروشـتیەکان، هەر زۆربـونێکی دانیشـتوان ئەگەر لەبەرامـبەردا بـڕی داهـاتی نەتەوەیـی و بەرهەمهێنانی خۆراک و کاڵا پێویستەکانیش بەرز نەبنەوە، دەبێتەهۆی بەرزبوونەوەی ئاستی خواست لەسەر هەموو ئەمانە و خزمەتگوزارییەکان بەگشتی بەخێرایی زۆربوونی دانیشتواندا ڕاناگەن

بۆ خێراکردنی گەشەپێدانی ئابووری پێویستی بەگەشەپێدانی کۆمەڵایەتی و پسپۆری و دابەشکردنی کـار هەیە، تەواوی ئەم بۆچوونەی دورکهایم کە قسەکردنە لەسەر چۆنـایەتی دانیشـتوان وەک بەرئەنجـامی چەنـدایەتی لە بۆچـوونەکەی مارکسـەوە کە دەڵێت (هـیچ دیـاردەیەکی ئـابووری نییە لەهەمانکاتـدا بـۆ هەمیشـەش هەر وایە دیـاردەیەکی کـۆمەڵایەتی نەبێـت، هەروەهـا بـوونی جـۆرێکی ئـابووری تـایبەت پێشـوەختە مەرجـی هەبـوونی کۆمەڵگەیەکی دیاریکراو دادەنێت)

بۆیە دەبینین (دورکهایم) لە ڕوانگەی گرنگی زۆربوونی ژمارەی دانیشتوانەوە دەڵێت پسپۆری و دابەشبوونی کاری لێ دەکەوێـتەوە، پەیوەنـدییە کۆمەڵایەتییەکـانیش لە میکـانیکیەوە دەگـۆڕێن بە ئەنـدامی، بەمەش کـۆمەڵگە لە قۆناغێکەوە دەگۆڕێت بۆ قۆناغێکی تر، کە تیایدا سیما و خەسڵەتەکانیان لە زۆر ڕووەوە لە یەکتر جیاواز دەبن.

هەروەهـا زانـای ئەڵمـانی(فردینانـد تـونیز) ١٨٥٥- ١٩٣٦ پێیـوایە زۆربـوونی ژمـارەی دانیشتوان هۆکـاری بنچینەیی گۆڕانی ئیرادەی کۆمەڵگەیە لەسۆزدارییەوە بۆ ئەقڵانی، مەبەست لـە ئیـرادەش پاڵنەرەکـانی ڕەفتـارن لای تـاک، لە کۆمەڵگە ژمارە کەمەکاندا تـاک لەژێر کـاریگەری سـۆز و غەریـزە و سروشـتدا رەفتـار دەکـات، بەزۆربـوونی ژمارەی دانیشتوان رەفتاری تاکەکان دەکەوێنە ژێر کاریگەری ئەقڵ و لۆژیک و درک پێکردنەوە.

بە کورتی لە دانیشتواننـاسیدا بۆ بابەتێکی وا، گرنگی ڕەنگدانەوەی زۆربـوونی ژمـارەی دانیشـتوانە لەسـەر بونیادی کۆمەڵگەی ژیانی کۆمەڵایەتی؛ تیروانینی فرە لایەنـی بـۆ کـراوە لەلایەک تـوێژینەوە لەسـەر بەرئەنجـام و ئاسەوارەکانی ئەو گرفتانەی لە گەورەبوونی قەبـارە دەکەونەوە ئەنجـام دراوە و، لەلایەکـی تـریش لە هۆکـارەکـانی زۆربوونی دانیشتوان و ئاستەنگەکانی کراوە، کە گرنگترین هۆکارەکانیش بریتیین لەمانە:

ئەو هۆكارانەی كاریگەریان لەسەر قەبارەی دانیشتوان هەیە بریتیین لە :-

أ- بەپیتی (خصوبة)

ب- مردن(الوفیات)

ت- لە دایكبوون (ولادة)

ث- كۆچكردن (هجرة)

أ- بەپیتی :خصوبة:

لەرووی زاراوەییەوە بەپیتی لە زانستەكانی جوگرافیا و زەویناسی و كشتوكاڵیەوە هاتۆتە ناو زانستی كۆمەڵناسی و دانیشتواننناسییەوە، كە گوزارشت لە توانا مرۆییەكان دەكات بۆ وەچەخستنەوە، بەپیتی مرۆیی بەوە پێناسە دەكرێت، كە پرۆسەیەكی ئاڵۆزە و بەرپرسە لە بەردەوامی ژیانداری كۆمەڵگە، بەمەش بەشێكی بنچینەیی پێكدێنێت لە توێژینەوە دانیشتوانییەكاندا، مەبەست لە بەپیتی توانای كردەیی مرۆڤەكانە بۆ وەچەخستنەوە لەرووی بایەلۆژی و ئەندامزانییەوە ئەگەر زەمینە پێویستییەكانیتری بۆ برەخسێت، ئەمەش بە ژمارەی لەدایكبووە زیندووەكان گوزارشتی لێ دەكرێت.

زۆربەی ئەوانەی لەبواری توێژینەوە دانیشتوانییەكاندا كاری توێژینەوە دەكەن چەمكی بەپیتی بۆ ئەم مەبەستە بەكاردێنن، واتە بە پێچەوانەی نەزۆكی دەگەیەنێت، بەپێی سەرچاوە ئامارییەكان هەمیشە بەپیتی بەپێوانەی رەگەزی مێ دەپیورێت نەک رەگەزی نێر، ئەگەرچی هەردوو رەگەزەكەش لەم پرۆسەیەدا رۆڵی بنچینەیی و سەرەكی دەبینن، بەڵام بەهۆی كۆمەڵێک جیاوازی جەستەیی و پێكهاتەیی لە ئافرەتدا پێوانەی وەچەخستنەوە بە توانا و ئامادە باشییەكانی ئافرەتەوە گرێدراوە، قسەكردن لەسەر وردەكارییەكانی ئەم جیاوازیانە دەمان باتەوە ناو زانستی زیندەوەرزانی و پزیشكی و توێكاری بەراوردكاری، بەكورتی (بەپیتی ئاماژەیە بۆ دووبارە لە دایك بوونەكانی ماوەیەكی دیاریكراو كە لەئافرەتاندا لەنێوان ١٥-٤٥ ساڵیە كە توانیای منداڵبونیان هەیە).

بۆ نموونە:

ئەگەر بلێین ١٠٠٠ ئافرەت لە كۆمەڵگەیەكدا گەیشتونەتە قۆناغی لە مناڵبوون چوونەوە بەڵام بەو ١٠٠٠ ئافرەتە ٣٥٠٠ منالیان هێنا بێت ئەمەش مانای ئەوەیە كە ناوەندی بەپیتی ٣.٥ منداڵە بۆ هەر ئافرەتێک.

ئەو هۆکارانەی کاریگەریان لەسەر بەپیتی هەیە وەک هۆکارێک لەسەر قەبارەی دانیشتوان:

بەپیتی دەکەوێتە ژێر کاریگەری کۆمەڵێک هۆکاری شارستانی و کۆمەڵایەتییەوە، ئاماژە بە هەندێکیان دەکەین، کە بریتیین لەمانەی خوارەوە:

١- جیاوازی ژینگەیی:

واتا جیاوازی لەنێوان لادێ و شار نەک هەر لە ڕووی بەپیتییەوە، بەڵکو لە دیاردە دانیشتوانی و توێژینەوە دانیشتوانییەکاندا بە گشتی بۆ دیاریکردنی خەسڵەتەکانی دانیشتوان، بابەتی جیاوازی ژینگەیی واتا ئەو جیاوازیانەی لەنێوان دانیشتوانی لادێ و شارەکاندا هەیە بە جیاوازیەکانی ئاستی سێیەم یان پلە سێ دادەنرێت لەدوای جیاوازی تەمەنی و جیاوازی ڕەگەزی، بۆیە پێویستە توێژەری کۆمەڵایەتی هەر لە سەرەتای توێژینەوە دانیشتوانییەکاندا گرنگی ئەم جیاوازیانەی لەبەرچاو بێت، لەهەموو کایەکانی (بوارەکانی) ژیانی کۆمەڵایەتی کۆمەڵگەی توێژینەوەکەیدا، لەبارەی کاریگەی ئەم جیاوازیانە لەسەر بەپیتی لە هەموو ئەو کۆمەڵگایانەی ڕەهەندێکی فراوان لەنێوان لادێ و شاردا هەیە و جیاوازییەکان ڕوونن و جیاوازی لە بەپیتیشدا بە ڕوونی بەدەردەکەوێت.

بۆ نموونە هەتا لە کۆمەڵگە پیشەسازییە پێشکەوتووەکانیشدا بەپێی ئەو توێژینەوانەی لەسەر کۆمەڵگە پیشەسازیەکانی ئەوروپا ئەنجام دراون تا ماوەیەکی نزیکی پێش شەڕی دووەمی جیهانی ١٩٣٩ — ١٩٤٥ لەڕووی بە پیتییەوە جیاوازی لەنێوان شار و لادێدا ڕوون بووە، بەڵام دوای نەمانی جەنگ و ئارام بوونەوەی کۆمەڵگەکانیان بەتایبەتی لە کۆمەڵگاکانی ئەوروپای ڕۆژئاوادا ئەم جیاوازیانە کەمبونەتەوە لە بەرامبەردا لە ئەوروپای ڕۆژهەلات و ڕوسیا و یابان جیاوازی نێوان لادێ و شار لەڕووی بەپیتی و وەچەخستنەوە بەرزتر بۆتەوە، ئەمەش ئاماژەیەکە بۆ سروشتی قۆناغی پەڕینەوەی ئەم کۆمەڵگایانەی لە شێوازێکی بەرهەمهێنانی کشتوکاڵی بۆ پیشەسازی پێشکەوتووتر. لە یابان لە ساڵی ١٩٦٠دا جیاوازی لەنێوان لادێ و شاردا (٢٠٪) بووە.

٢- جیاوازی بەپیتی بەپێی جەنجاڵی و قەرەباڵغی شارەکان:

پەیوەندی نێوان زۆری ژمارەی دانیشتووانی شوێنی نیشتەجێبوون و بەپیتی ئافرەتەکانی پەیوەندیەکی پێچەوانەیە واتا بەرزبوونەوەی ژمارەی دانیشتووان بەپیتی گشتی دادەبەزێت.

بۆ نموونە:- بەپێی ئەو توێژینەوانەی لەسەر ئەمریکا کراون بۆ هەر ١٠٠٠ ئافرەتێک کە تەمەنیان لەنێوان ١٥ تا ٤٥ ساڵیدایە لەو شارانەی ژمارەی دانیشتوانیان (٣) ملیۆن کەسە لەو تەمەنەدا ١٨٢٠ هەزار و هەشت سەد و بیست مناڵیان هێناوە، لەو شارانەش کە ژمارەی دانیشتووانیان ٢٥٠،٠٠٠ لە چارەکە ملیۆنێک کەمترە ٢١٢٨ دوو هەزار و سەد و بیست و هەشت مناڵیان هێناوە.

٣- جیاوازی بەپیتی و ئاستی زانستی و خوێندەواری:

ئەم بــواره کــاریگەرییەکی زۆری هەیە، بەتــایبەتی لەو کۆمەڵگایــانەی ئاســتی بەپیتــی و ڕێــژەی لەدایکبوونیــان بەرزە، لە هەنــدێک لەو ســەرژمێریانەی لە (میســر و بەرازیــل و مالیزیــا و ،.... هتــد) کــراون؛ دەریانخســتووە کە پەیوەنــدی بەپیتــی بە ئاســتی خوێنــدەواری و زانســتییەوە پەیوەنــدییەکی پێچەوانەیە؟

و/ چــونکە لەو کۆمەڵگایــانەدا بە لایەنــی کەمەوە ســێ هۆکــاری تــر وەکــو هۆکــاری لاوەکــی پەیوەســتن بە ئاســتی خوێنــدەواری و ڕۆشــنبیرییەوە لەوانەش (تەمەنــی مێردکــردن و دیــاریکردنی ژمــارەی منــداڵ و فرەژنی) کە هەموو ئەمانەش پەیوەندیەکی پێچەوانەی هەیە لەگەڵ ئاستی زانستی و کۆمەڵگاوە.

لەم بــارەوە ئاســتی زانســتی دایــک زیــاتر کــاریگەری هەیە بە بەراورد لەگەڵ ئاســتی زانســتی بــاوک، ئەوەی جــێگەی ســەرنجە زانــایەک بەنــاوی (کــایزەر) تــوێژینەوەیەکی لە ئەمریکــا کــردووە، بەپیتــی ئافرەتەکــانی ئاســتی زانســتی بــاڵا بەرزتــرە لە ئافرەتەکــانی ئاســتێکی ناوەنــد؛ ئەم دیــاردەیەش لە هەندێک کۆمەڵگەی وەکو (سوید، هۆڵەندا، بەریتانیا) بە ڕوونی دیارە.

٤- شوێن و جۆری نیشتەجێبوون.

٥- پیادەکردنی بەرنامەکانی ڕێکخستنی خێزان.

٦- جیاوازی چینایەتی.

٧- پیشە و جۆری کارکردن.

٨- بە پیشەسازی کردن و دەرچوونی ئافرەت.

بەپیتــی بە یەکێــک لە ئــاڵۆزترین پرۆســە دیموگرافییەکــان و دانیشــتوانییەکان لە قەلەم دەدرێــت؛ نەک هەر لەبــارەی هۆکــارە کاریگەرییەکــانی ســەری، بەڵکــو لەبــارەی ڕێگاکــانی هەژمــارکردن و ئاسەوارەکانی ئەمیشەوە بەسەر قەبارەی دانیشتوانەوە.

یەکێک لەو ڕێگایــانەی ئاستی بەپیتی پــێ دەپیورێــت بــریتییە لە (تێکــڕای بەپیتــی گشــتی) کە بەپێــی ئەم هاوکێشەیە لە دانیشتووانناسیدا هەژمار دەکرێت.

$$\text{تێکڕای بەپیتی گشتی} = \frac{\text{کۆی لەدایک بووە زیندووەکان لەکات و شوێنێکی دیاریکراودا}}{\text{کۆی ژمارەی ئافرەتانی تەمەن (١٥- ٤٥) ساڵ لە هەمان شوێن و نیوەی هەمان ساڵدا}} \times ١٠٠٠$$

نمـــوونه/ ئەگەر لە هەرێمـــی کوردســـتاندا لەدایکبـــووە زینـــدووەکان لە ســـاڵی (٢٠٠٩)دا ٤١،١٧٨ منـــداڵ بێـــت لە کۆتـــایی حـــوزەیرانی هەمـــان ســـاڵدا ژمـــارەی ئافرەتـــانی تەمەن نێـــوان (١٥ – ٤٥) دا ١،٢١٦،٤٣٢ ئـــافرەت بێت، ئایا تێکڕای بەپیتی گشتی لە هەرێمی کوردستاندا چەندە؟

شیکار /

تێکڕای بەپیتی گشتی = $\frac{١٧٨،٤١}{٤٣٢،٢١٦،١} \times ١٠٠٠$ = ٣٣،٨٥ بۆ هەر هەزار ئافرەتێک منداڵ بووە.

ب- لەدایکبوون: ولادات:

زۆرجار کۆمەڵناسان و دانیشتواننناسان بزاوتە دانیشتوانییەکان بە بزاوت و جوڵەی هەر بونەوەرێکی زیندووی لێک دەچوێنن، پێیانوایە دانیشتوانیش دەجوڵێت، چ لەڕێگەی کۆچکردن لە شوێنێکەوە بۆ شوێنێکی تر، یان لە ڕێگەی گەشەکردنی سروشتییەوە نەوەکان لەدوای یەک دێن و دەڕۆن. ئەگەر کۆچکردن ئامرازی جوڵەی جوگرافی دانیشتوان بێت، ئەوا لەدایکبوون گرنگترین ئامرازی سروشتی زۆربوونی دانیشتووانە، هەرچەندە لەدایکبوونەکان بەس نیە بۆ زانینی ڕۆڵ و گرنگی ئەم دیاردەیە لە کۆمەڵگەدا؟ چونکە لەلایەک پەیوەستە بە ئاستی پەرەسەندن و پێشکەوتنی کۆمەلایەتی کۆمەڵگەوە، لەلایەکی تریشەوە ئەم گرنگییە بەپێی خودی قەبارەی کۆمەڵگەکە دەگۆڕێت.

- ئەم لایەنە بۆ یەکەمجار زانایەک بەناوی وارین تۆمسن لە ساڵی ١٩٢٩ ئاماژەی بە سروشتی زۆربوونی دانیشتوان کردووە، سێ قۆناغی جیاواز باس دەکات:

١- ئاماژە بە هەڵومەرجە تایبەتییەکانی زۆربەی کۆمەڵگە نەریتییەکان دەکات، کە تیایدا بەهاکانی لەدایک بوون و مردنیش هەردووکیان بەرزن بەتایبەتی (مردنی منداڵان)، لەم جۆرە کۆمەڵگەیەدا ئەگەر گەشەی دانیشتوانیش هەبێت بە ڕێژەیەکی زۆر کەمە چونکە لە بەرامبەر بەرزی ڕێژەی لەدایک بووندا ڕێژەی مردنیش بەرزە و هاوسەنگی دەکاتەوە.

بۆ نموونە/ لە هیند تا کۆتایی سەدەی نۆزدە ڕێژەی لەدایک بوون (٤٥) لە (١٠٠٠) هەزار بووە، مردنیش (٤٠) لە (١٠٠٠) هەزار، واتا ڕادەی گەشەکردن (٥) لە (١٠٠٠) هەزار بووە.

٢- لە هەندێک کۆمەڵگەی وەکو ئەمریکا و ئەوروپای سەدەی (١٩)، یان هیند لە سییەکانی سەدەی (٢٠) بیستەوە بەهۆی گەلێک هۆکاری تەندروستی و خۆراکی و تەکنەلۆژیەوە ڕێژەی مردن دابەزی، بەلام ئاستی لەدایکبوون هەر بە بەرزی مایەوە بۆیە ئەمە قۆناغی هەست پێکردنی گەشەی دانیشتوانە، کە لە هیندا ڕێژەی مردن دابەزی بۆ دوو (٢) لە (١٠٠٠) هەزار، لەدایکبوونیش بۆ (٤٢) لە (١٠٠٠) هەزار ئەمەش قۆناغی گەشەکردنی خێرای دانیشتوانە.

٣- بەهۆی پێشکەوتنی مەعریفی و خۆشگوزەرانی و ئارامی و ئاسودەیی کۆمەڵگەوە، کە ڕێژەی مردن دابەزیوە لە بەرامبەریشدا ڕێژەی لەدایکبوونیش دادەبەزێت، بۆیە ژمارەی دانیشتوان تا ئاستێک نزیک لە نەگۆڕی دەمێنێتەوە یان زۆر لەسەرخۆ گەشە دەکات. لەگەڵ لەدایکبوون ڕووداوێکی بایەلۆژیە بەڵام دیوێکی کۆمەڵایەتی و ئابووری و سیاسی و کلتوریش لە ژیانی مرۆڤەکاندا پێک دێنێت و ناکرێت لە کایەکانیتری جیابکەینەوە، بەپێی جیاوازی ئەم کایانە لەدایکبونیش جیاواز دەبێت، واتا لەدایک بوون لەژێر کاریگەری کۆمەڵێک هۆکاری کۆمەڵایەتی و ئابووری تردا کەم دەکرێنەوە وەکو:-

أ- تەمەن لەکاتی هاوسەرگیریدا.

ب- دوورکەوتنەوە لە پێکەوەنانی خێزان.

ج- درێژەی ماوەی نێوان دوو لەدایک بوون.

د- لەباربردن.

ئەگەرچی لەدایکبوون هۆکاری سەرەکی و ئامرازی گرنگی زۆربوونی دانیشتوان و گەورەبوونی قەبارەیە، بەڵام زۆربوونی دانیشتوانی جیهان لەم سەردەمەدا هێندەی دەگەڕێتەوە بۆ دابەزینی ڕێژەی مردن هێندە لەژێر کاریگەری بەرزی ئاستی لەدایکبووندا نیە، بەپێی ئەو توێژینەوانەی لەسەر کۆمەڵگە جیاوازەکان ئەنجام دراون لەسەر ئاستی جیهانی ئێستا ڕێژەی لە (٩٠%)ی ئافرەتان لە تەمەنی نێوان ٢٤ هەتا ٣٤ ساڵی پرۆسەی هاوسەرگیری ئەنجام دەدەن و زیاتر لە (٥%)یش لە سەرووی ٣٤ساڵیە، واتا بە هۆی چەندین هۆکاری شارستانی و کۆمەڵایەتی و ئابووری و بەرزبوونەوەی خواست و پێداویستییەکانی دروستکردنی خێزانەوە؛ دواخستنی تەمەنی هاوسەرگیری خۆی سەپاندووە؛ دەبینین تەنیا نزیکەی (٥%) لە خوار (٢٤) ساڵیەوە پرۆسەی هاوسەرگیری ئەنجام دەدەن، ئەمەش بە بەراورد لەگەڵ ٦٠ تا ٧٠ ساڵێک لەمەوبەردا جیاوازیەکی زۆری هەیە لە ڕووی ڕێژەی لەدایکبوون، هەرچەندە لە کۆمەڵگە تازەپێگەیشتووەکاندا هێشتا بەهۆی گەلێک هۆکاری وەکو دواکەوتویی ئابووری و کۆمەڵایەتی و کلتوریەوە ڕێگە بە ڕێکخستنی خێزان و بچووککردنەوەی قەبارەی خێزان نادرێت، لەلایەکی تریشەوە ڕێژەیەکی بەرزی ئافرەتان لەم کۆمەلگایانەدا لە خوار تەمەنی ٣٠ ساڵیەوە پرۆسەی هاوسەرگیری ئەنجامدەدەن، لە هەندێک کۆمەڵگەدا ڕێژەی لەدایکبوون بەرزە و لە هەندێک کۆمەڵگەیتردا مەترسی لەسەر کەمبوونەوەی دانیشتوان درووستکردووە.

ت- مردن:

مردن پایە و کۆڵەکەیەکی تری گەشەسەندنی دانیشتوانە یان کەمبوونەوەیە هەروەکو چۆن زۆربوونی سروشتی بەهۆی بەرزی ڕێژەی لەدایک بوونەوە دروست دەبێت، کەمبوونەوەی سروشتیش بەرزی ڕێژەی مردن دروستی دەکات، گرنگی مردن تەنیا لە دیاریکردنی قەبارە و کۆتایی دانیشتواندا بەدەرناکەوێت بەڵکو لەوەی تێدەپەڕێنێت

و دەست دەخاتە ناو پێکهاتەی دانیشتوانیش بەپێی پێکهاتەی تەمەن و ڕەگەزی، لە هەندێک کۆمەڵگەدا مردنی منداڵان باوە و ڕێژەیەکی زۆر بەرزی هەیە، کەچی لە هەندێک کۆمەڵگەیتردا مردنی پیر و بەساڵاچووان بەرزترین ڕێژەی هەیە، یان لە هەندێک کۆمەڵگەدا مردنی پیاوان و بەپێچەوانەوە لە هەندێکیتردا ڕێژەی مردنی ئافرەتان بەرزترە بەهۆی پشت گوێخستنی ڕەگەزی مێ هەر لە منداڵیەوە جگە لەوەی بەپێی نەژاد و زمان و ڕەنگیش جیاوازی لە ڕێژەی مردندا بەدەردەکەوێت بەهۆی جیاوازی توانا ئابووری و ئاستی خزمەتگوزاری و شێوازی ژیانەوە.

هەر لە کۆنەوە مرۆڤ هەوڵیداوە هۆکارەکانی مردن بدۆزێتەوە، لە کۆمەڵگە سەرەتاییەکاندا لە ڕێگەی سەردانی گۆڕی پیاوچاکان و دواتر جادو و نزاو و پاڕانەوە و دواتر بەهۆی بەکارهێنانی داوودەرمان و چارەسەری پزیشکی و تا ئێستاش توێژینەوە لەم بوارەدا بەردەوامە بۆ ئەوەی ئەم ڕووداوە کۆتایی پێ بێت یان دووربخرێتەوە، بەڵام لەبەر ئەوەی زانیاری پێویستی لەبەر دەستدا نەبووە و نیە نەگەیشتۆتە ئامانجێکی تەواو و نەیتوانیوە چارەسەرێکی کۆتایی بۆ ئەمە بدۆزرێتەوە، ئەگەر چی پێشکەوتنێکی زۆریش لەم بوارەدا بەدەست هاتووە بەتایبەتی لە بواری کەمکردنەوەی هۆکارە کۆمەڵایەتی و ژینگەییەکانی مردن، چونکە بە شێوەیەکی گشتی <u>**هۆکارەکانی مردن**</u> بۆ دوو جۆر دابەش دەکرێت:

أ- هۆکارە ناوەکیەکان یان سروشتییەکان: مەبەست لەو جۆری مردنە بەهۆی گەورەبوون و ئەو نەخۆشیانەی لە ئەنجامی گۆڕانی بایەلۆژی نەخۆشیەکانی پیربوونەوە ڕوو دەدەن.

ب- هۆکارە دەرەکییەکان یان ژینگەییەکان: مەبەست لەو جۆرە مردنانەیە کە بەهۆی ژینگەی کۆمەڵایەتییەوە ڕوودەدەن وەکو نەخۆشیەکانی گرانەتا و نەخۆشی دڵ و شێرپەنجە و گورچیلە کە پەیوەندیان بە جۆر و شێوازی خواردن و خواردنەوە و شوێنی نیشتەجێبوونەوە هەیە بەتایبەتی لە مردنی منداڵاندا.

جگە لەمانەش هۆکاری نزمی ئاستی زانستی و نەبوونی هۆشیاری تەندروستی و بنچینەکانی چاودێری و خزمەتگوزاری منداڵان، بۆیە دەبینین بەرزترین ڕێژەی مردنی منداڵان لە کۆمەڵگە دواکەوتووەکاندایە یان لە گەڕەکە هەژارنشینەکان.

ئامارکردنی مردن:

مردن لەگەڵ لەدایکبووندا دوو بابەتی بنەڕەتی توێژینەوەکانی گۆڕانە دانیشتوانییەکان پێکدێنن، لەهەر کۆمەڵگەیەک بەهۆی ئامارکردنی ئەم دوو دیاردە و ڕادەی گەشەکردنی سروشتی دانیشتووان دەدۆزینەوە، کە بریتییە لە پێوانەی گۆڕانکارییەکانی ساڵانە بێ هەژمارکردنی کۆچکردن، جگە لەمەش ئامارکردنی مردن بەتەنیا سوودی لە شیکردنەوە دیموگرافییەکان و ڕۆڵی لە پرۆسەی گەشەکردندا دەبێت، ئامادەسازیەک دەکات بۆ پێداچوونەوە بە بەرنامە و پرۆژەی دام و دەزگا خزمەتگوزاری و تەندروستییە گشتییەکاندا، چونکە ئەو زانیارییە سەرەتاییە پێویستیانە پێشکەش دەکات کە بۆ هەر پلان و بەرنامەیەکی زانستی پێویستن، کە لەکاتی ئامارکردنی مردنەکاندا

کۆمەڵێک زانیاری پێویست تۆمار دەکرێن یان پێویستە تۆمار بکرێن کە دواتر بۆ توێژینەوەی زانستی پێویستن، وەکو:

أ- ڕەگەزی مردووەکە.

ب- تەمەنی مردووەکە.

ج- هۆکاری مردنەکە.

د- شوێنی نیشتەجێبوون و وشوێنی مردن و شوێنی تۆمارکردنەکە.

هـ- مێژووی مردنەکە و مێژووی تۆمارکردنی.

و- باری کۆمەڵایەتی مردووەکە (سەڵت، خێزاندار، تەڵاقدراو، تەڵاقدەر).

ز- کار و پیشەی پێشووی مردووەکە.

ح- ئاستی زانستی و خوێندەواری مردووەکە.

ت- لە مردنی ئافرەتاندا زۆر پێویستە مناڵ و باری دووگیانی لەکاتی مردنەکەدا دیاری بکرێت.

ئەگەرچی سەلماندنی پەیوەندی بەشێکی زۆری لایەنەکانی ژیانی کۆمەڵایەتی بە مردنەوە لە توێژینەوە کۆمەڵناسی و دانیشتواننناسیەکاندا کارێکی ئاسان نیە، بەڵام وەکو گریمانە لەبەرچاو گیراوە و خراوەتە بەر باس و توێژینەوە:

<u>ئەو هۆکارانەی پەیوەستن بە باری گوزەران و ئیرادە و ئەقڵیەتی کۆمەڵگە و کاریگەریان لەسەر ڕێژەی مردن هەیە، وەک:-----</u>

أ- توانای ئابووری خێزانەکان بۆ دابینکردنی ژیانێکی شایستە دواتر بۆ چارەسەری و پارێزگاریکردن لە ساغ و سەلامەتی.

ب- هەبوونی ئاستێکی هۆشیاری تەندروستی و شارەزایی لە بنچینەکانی فریاکەوتنی پزیشکی چارەسەری لەناکاو.

ج- ئیرادەی کۆمەڵگە لە بەکارهێنانی توانا ئابوورییەکانی و زانیارییە تەندروستییەکانی لەپێناو دابینکردنی ژیانێکی تەندروست بۆ تاکەکان.

د- خزمەتگوزاری تەندروستی و چاودێری کۆمەڵایەتی لە کۆمەڵگا.

پ/ ئەو هۆکارانە چین کە بوونە هۆی بەرزبوونەوەی قەبارەی دانیشتوان لە جیهاندا لە ١٦٥٠ تا ١٩٤٠؟

١- پێشکەوتنی تەکنیکی (تەکنەلۆژیا) و هاتنە ناوەوەی لە بواری بەرهەمهێنانی کشتوکاڵی.

٢- وەرگرتنی تایبەتمەندی ناوچەیی و هەرێمی بۆ بەرهەمهێنانی جۆری دانەوێڵە و خۆراک و جیابوونەوەی ناوچەکان بەپێی ئەم تایبەتمەندییانە، ئەو ناوچەیەی بۆ گەنم و ئەم ناوچەیە بۆ جۆ و ئەم جۆرە ناوچانەی کە بۆ چ جۆرە کشتوکاڵێک باشە بیکەن.

٣- شۆڕشی بازرگانی لە کۆتایی سەدەی ١٧ کە بە شۆڕشی ئەمر ناسراوە کۆمەڵگەکانی لە یەک نزیک خستەوە توانی کۆنترۆڵی جیاوازیە وەرزیەکان بکات لەنێوان کۆمەڵگە جیاوازەکان.

٤- پێشکەوتنی پزیشکی و فراوانبوونی خزمەتگوزارییە تەندروستییەکان.

٥- هۆکارە مەعنەویەکان وەکو دیموکراسی و ئازادی و سۆز و خۆشەویستی مرۆڤ و چاودێریکردنی، کە بووە هۆی بەرزبوونەوەی ناوەندی تەمەن.

دووەم/ پێکهاتەی دانیشتوان: (تركيب السكان)

پ/ مەبەست لە پێکهاتەی دانیشتوان چییە و لەچەند ڕوانگەوە سەیری پێکهاتەی دانیشتووان دەکرێ ڕوونی بکەوە؟

پ/ باس لە پێکهاتەی دانیشتوان بکە و دواتر ڕەهەندە دانیشتووانییەکانی پێکهاتەی زانستی ڕوونبکەوە؟

پێکهاتەی دانیشتوان: بریتییە لەو خەسڵەت و تایبەتمەندییانەی، کە هەر گرووپێکی مرۆیی لە کات و شوێنێکی دیاریکراودا هەیەتی و لە گرووپەکانیتری جیا دەکاتەوە و دەکرێ پێوانە بکرێت. هەر گروپێکی مرۆیی دوو خەسڵەتی بنچینەیی هەیە بریتیین لە بزاوت و بونیاد؛ ئەگەر بزاوت لە ڕێگەی لەدایکبوون و مردن و کۆچکردنەوە دیاری بکرێت؛ ئەوە بونیاد لە ڕێگەی کۆمەڵێک خەسڵەتی وەکو پێکهاتەی ڕەگەزی و نەژادی و تەمەن و ئاستی خوێندەواری و پسپۆری پیشەیی و باری چینایەتی ..هتد دیاری دەکرێت.

بە شێوەیەکی گشتی لە دوو ڕوانگەوە سەیری پێکهاتەی دانیشتوان دەکرێت:

أ- پێکهاتەی بایەلۆژی.

ب- پێکهاتەی کۆمەڵایەتی.

پ/ مەبەست لە پێکهاتەی بایەلۆجی چییە؟ مەبەست <u>لە ڕوانگەی پێکهاتەی بایەلۆژی دانیشتوان چییە؟</u>

أ- پێکهاتەی بایەلۆژی: بریتییە لەو خەسڵەت و تایبەتمەندییانەی دانیشتوان، کە گرووپ لەڕێگەی بۆماوەییەوە وەریان دەگرن و پەیوەستن بە پێکهاتەی جەستەیی و باری بایەلۆژی تاکەکان. وەکو؛

١- پێکهاتەی ڕەگەزی: واتا جیاوازی لەنێوان ڕێژەی نێر و مێ لە پێکهاتەی دانیشتواندا کە لە ڕووی کۆمەڵناسییەوە هەندێک لە گرفتەکانی کۆمەڵگە لە نایەکسانی ڕێژەکانی نێر و مێیەوە سەرچاوە دەگرن.

٢- پێکهاتەی نەژادی: وەکو بنەچە و ڕەنگ و نەژادی جیاواز لە پێکهاتەی دانیشتوانی کۆمەڵگەیەکدا.

٣- پێکهاتەی تەمەن: بریتییە لە ڕێژە جیاوازەکانی تەمەن لە پێکهاتەی دانیشتواندا؛ کە زۆر جار تەمەنی کۆمەڵگە بە بەرزی ڕێژەی تەمەنێک لە تەمەنەکان دیاری دەکرێت وەک کۆمەڵگەی لاو یان کۆمەڵگەی پیر.

- ❖ لەم بوارەدا دوو چەمک لە دانیشتوانناسیدا هەیە کە توێژینەوەیان لەسەر دەکرێت ئەوانیش بریتین لە بەخێوکردن و ناوەندی تەمەن.

١- بەخێوکردن: بریتییە لە ئاماژەیەکی ئاماری سادە ڕۆڵی پێکهاتەی تەمەنیمان بۆ دەپێوێت لە چالاکی بەرهەمهێنانی دانیشتوان، ئەویش لە ڕێگەی بەراوردکردنی ئەو ڕێژەیەی دانیشتوان کە لە تەمەنی بەرهەمهێناندا نین لەگەڵ ئەو تەمەنەی کە توانای کارکردن و بەرهەمهێنانیان هەیە، بە شێوەیەکی گشتی تەمەنی بەرهەمهێنان لەنێوان ١٥ – ٦٥ ساڵیە، واتا ئەوانەی لە خوار ١٥ساڵی و ئەوانەی لەسەرووی ٦٥ ساڵین؛ دەبێت کۆمەڵگە بەخێویان بکات، ڕادەی بەخێوکردن بەپێی ئەم یاسایە دەدۆزرێتەوە.

$$\text{ڕادەی بەخێوکردن} = \frac{\text{تەمەنی خوار ١٥ ساڵ} + \text{تەمەنی سەرووی ٦٥ ساڵ}}{\text{کۆی گشتی ژمارەی دانیشتوانی تەمەنی ١٥ – ٦٥}} \times ١٠٠$$

پ/ مەبەست لە هەژمارکردنی ڕادەی بەخێوکردن چییە؟

مەبەست لە هەژمارکردنی ڕادەی بەخێوکردن بریتییە لە پێوانەی ئەو کەسانەی لەلایەن هەر (١٠٠) کەسێتر لە دانیشتوان کە توانای کارکردنیان نییە بەخێودەکرێن، لە هەندێک کۆمەڵگەدا ڕێژەی بەخێوکردن بەرزە دەگاتە نزیکەی ١٠٤ کەس واتا هەر ١٠٠ کەسێک کە توانای کارکردنیان هەیە، بەخێوکردنی ١٠٤ کەسیان لەسەر شانە کەچی لە هەندێک کۆمەڵگەی تردا ٤٧ کەسە واتا لە بەرامبەر ١٠٠ کەسی بەرهەمهێنەردا ٤٧ کەس لە خوار ١٥ ساڵ یان سەرووی ٦٥ ساڵ هەیە جگە لەوەی لە کۆمەڵگەکاندا جیاوازی لە پرۆسەی بەرهەمهێنانیشدا هەیە بەپێی ئاستی پسپۆری و شارەزایی و خوێندەواری و گەشەکردنی تەکنیک و بەکارهێنانیان لە بواری بەرهەمهێناندا.

٢- لەبارەی پێکهاتەی تەمەنی و ناوەندی تەمەنەوە لە ڕێگەی ناوەندەوە دەردەکرێت بریتییە لەو پێوەرەی کە تەمەنێک دیاری دەکات دەکەوێتە ناوەندی پێکهاتەی تەمەنی دانیشتوانەوە؛ واتا نیوەی دانیشتوان لەسەرووی ئەم تەمەنە و نیوەکەی تری لە خوار ئەم تەمەنەوەیە..

بۆ نموونە/ لە ئێران ١٨ساڵ، لە مەکسیک ٢٠ ساڵ لە ئەمریکا ٣٣ ساڵ، لە فەرەنسا ٣٤ ساڵ.

ب- پێکهاتەی کۆمەڵایەتی:

بریتییە لەو خەسڵەت و تایبەتمەندییانەی کە تاکەکانی کۆمەڵگە لە ڕێگەی کەناڵەکانی پێگەیاندنی کۆمەڵایەتییەوە وەری دەگرن یان فێری دەبن و دواتر پەیڕەوی دەکەن و دەبێتە بەشێک لە ڕەفتارەکان یان بەپێی قۆناغ و ڕەوشتی کۆمەڵگە کە بەسەریاندا دەسەپێندرێت، کە ئەمەش خۆی خەسڵەتێکی دیاردەی کۆمەڵایەتییە و سەرووی تاکە، دواتر دەبێتە بەشێک لە جیاوازییەکانی پێکهاتەی کۆمەڵایەتی دانیشتوان و ڕەنگدانەوەی کۆمەڵایەتی و ئابووری دەبێت، وەکو:

١- باری زانستی: کە دەکرێت بۆ چەندین ئاست پۆلێن بکرێت هەر ئاستێکیش جیاوک و تایبەتمەندی خۆی هەیە، وەک؛ پێگە لە ڕووی کۆمەڵایەتی، یان داهات لە ڕووی ئابووری، ئەمیش بەپێی قۆناغە جیاوازەکانی کۆمەڵگە، بۆ نموونە ئەوەی لە کۆمەڵگەی ئێمەدا تا ئێستا باوە لەڕووی زانستییەوە بەم شێوەی خوارەوە ڕێزبەندی دەکرێت:

نەخوێندەوار، دەخوێنێ و دەنووسێ، سەرەتایی، ناوەندی، ئامادەیی، پەیمانگا، زانکۆ و خوێندنی باڵا.

٢- باری خێزانداری: دەستگیراندار(   )، سەڵت (   )، خێزاندار (   )، هاوسەر مردوو (   )، جیابۆوە (   ).

دەستگیراندار، سەڵت، خێزاندار، هاوسەر مردوو، جیابۆوە، بۆ بەراوردکردنی ئەمە بە پێکهاتەی تەمەن لە هەندێک کۆمەڵگەدا بۆ نموونە لە فەرەنسا بەرزترین ڕێژەی خێزاندارەکان لەنێوان تەمەنی ٥٥- ٥٩ ساڵیە، لە ئەڵمانیا لەنێوان ٥٠-٥٤ساڵیە، لە هیند لەنێوان تەمەنی ٣٥-٤٠ ساڵیە.

سێیەم: دابەشبوونی دانیشتوان:

دابەشبوونی دانیشتوان یەکێکە لە بابەتە گرنگەکانی دانیشتواننناسی، کۆمەڵناسی، زانستی سیاسی، مرۆڤناسی و ئابووری و، لەدوای سەربەخۆبوونی ئەم لقە زانستیانە و فراوانبوونی توێژینەوە لەسەر بابەتی سەرەکیان لەچوارچێوەی زۆربەیاندا لقێکی سەربەخۆ تایبەت بە کارلێکی نێوان دانیشتوان و بابەتی بنچینەیی ئەمان (لقە زانستییەکان) دروست بوون، لەناو ئەم لقەدا دابەشبوونی دانیشتوان بابەتێکی سەرەکی و بنچینەیی پێک دێنێت، چونکە نەک هەر پەیوەندی بە قەبارە و پێکهاتە و چڕی و

دیـــارده دانیشـــتوانییەکانیترەوە هەیە، بەڵکـــو چـــۆنیەتی دابەشـــبوونی دانیشـــتوانی هەر کـــۆمەڵگەیەک پەیوەســـتە بە هێـــزی کـــۆمەڵگەکە و پرەنســـیپەکانی ئاسایشـــی نەتەوەیـــی و نیشـــتیمانی ئەو وڵاتەوە، لەلایەکـــی تریشـــەوە چـــۆنیەتی دابەشـــبوون گوزارشـــت لە ئاســـتی پەرەســـەندنی ئـــابووری و کـــۆمەڵایەتی کـۆمەڵگەکە دەکـات، هەروەکـو لە کۆمەڵناسـی گشـتییدا یـان کۆمەڵناسـی شارنشـینی ڕێژەکـانی دابەشـبوونی دانیشتوان وەک پێوەرێک بۆ گەشەکردن و پەرەسەندنی شارستانی کۆمەڵگە دادەنرێت.

جۆرەکانی دابەشبوونی دانیشتوان

بۆ دابەشبوونی دانیشتوان دەکرێ لە چەند ڕوانگەوە سەیر بکەین:

١- دابەشبوونی ڕووبەری (مساحي):

واتە دابەشـــبوونی دانیشـــتوانی کـــۆمەڵگە کە بەســـەر تەواوی ئەو ڕووبەرەی بە چوارچێـــوە و ســـنوورێکی سیاســـی کـــۆمەڵگەکە دادەنرێـــت، یـــان لەڕووی مێژوویـــی و جـــوگرافییەوە بە خـــاکی گرووپێکـــی مرۆیـــی دیاریکراو دادەنرێت.

٢- دابەشبوونی ژینگەیی:

واتە دابەشـــبوون بەســـەر هەرێمەکـــانی لادێ و شـــاردا، ئەمە لەو کۆمەڵگایـــانەی کە مێژوویەکـــی دوور و درێـــژی شارســـتانیان هەیە و، کەمتـــر کەوتـــونەتە بەر هێـــرش و پەلامـــاری داگیـــرکەران، جیاوازییەکانیـــان زیـــاتر ڕونـــن یـــان بە پـــێچەوانەوە بە قـــازانجی کـــۆمەڵگەی لادێیـــی جیاوازییەکـــان کەمتـــر بـــونەتەوە، لە کۆمەڵناسیشـــدا بـــۆ هەردوو جـــۆرەکە لقـــی زانســـتی ســـەربەخۆ هەیە بـــۆ دیـــاریکردنی خەســـڵەت و تایبەتمەندیەکانی هەر جۆرێکیان.

٣- دابەشبوونی کولتوری:

بـــریتیە لە تـــاوتوێکردنی ئەو خەســـڵەت و تایبەتمەنـــدی و وردەکولتـــورانەی لە گەڕەکەکـــانی یەک شـــاردا، یـــان لەســـەر ئاســـتی یەک هەرێمـــدا بەدی دەکرێـــت، وەکـــو؛ ئاســـتی خزمەتگـــوزاری و ڕەفتـــار و هەنـــدێک لایەنـــی وردە جیاوازی.

هەر لەبـــارەی دابەشـــبوونی دانیشـــتوانەوە زانـــای کۆمەڵناســـی ئەمریکـــی (ڕۆبەرت ریـــد فیلـــد) بە دیـــاریکردنی خەســـڵەت و تایبەتمەنـــدیەکانی هەر جـــۆرێکی دانیشـــتوانی پێـــوەرێکی دانـــاوە بەنـــاوی (پێگەیشـــتنی شارنشـــینی میللـــی)، کە لە کۆمەڵناســـیدا گرنگییەکـــی زۆری هەیە بـــۆ جیـــاکردنەوەی کـــۆمەڵگەی لادێـــی و شارنشـــینی، ئەم پێیـــوایە نە کـــۆمەڵگەیەکی تەواو لادێـــی و نە کـــۆمەڵگەیەکی تەواو شارنشـــینیمان هەیە، بەڵکـو لەسـەر هێڵێـک بەپێـی تایبەتمەنـدیەکانییان ڕیزبەنـدی کـراون و لە خاڵێکـدا پێـک دەگەن و

دواتـــــر بـــــۆ جەمســــــەرەکانی ئەو هـــــێڵە لەیەک دوور دەکەونەوە بەپێــــی جیـــــاوازی خەســـــڵەت و تایبەتمەندیەکانی هەر یەکێک.

لەبـــارەی کـــۆمەڵگەی کـــوردیەوە بەپێـــی ئەو تـــوێژینەوانەی لەســـەر کـــۆمەڵگەی کـــوردی کـــراون وەکـــو دابەشکردنێکی کلاسیکی سێ جۆری دانیشتوانمان هەیە:

١- دانیشتوانی شار و شارۆچکەکان.

٢- دانیشتوانی دەشت و لادێ و گوندەکان.

٣- کۆچەری دەوارنشینەکان.

هۆکارەکانی دابەشبوونی دانیشتوان

بەشێوەیەکی گشتی هۆکارەکانی دابەشبوونی دانیشتوان دەکرێنە دوو جۆر:

<u>یەکەم/</u> هۆکارە سەرەکییەکان: کە بریتین لە:

أ- هۆکارە سروشتییەکان. ب- هۆکارە ئابوورییەکان. ج- هۆکارە سیاسییەکان.

<u>دووەم/</u> هۆکارە لاوەکییەکان: دەکرێن بە سێ جۆر:

أ- هۆکارە کۆمەڵایەتییەکان. ب- هۆکارە ئایینییەکان. ج- هۆکارە کولتورییەکان.

یەکەم/ هۆکارە سەرەکییەکان:

پ/ ئەو هۆکارە سروشتییانە ڕوونبکەوە کە کاریگەرییان لەسەر دابەشبوونی دانیشتوان هەیە؟

أ- هۆکـــارە سروشـــتییەکان: کـــاریگەری هۆکـــارە سروشـــتییەکان بەتـــایبەتی لە قۆنـــاغە ســـەرەتاییەکانی نیشـــتەجێبوونی مرۆڤـــدا زۆر بەڕوونـــی لەســـەر دابەشـــبوونی گـــرووپە مرۆییەکـــان بەدەرکەوتـــوە، کە نەیـــانتوانیوە بەســـەر فشـــاری هۆکـــارە سروشـــتیەکاندا زاڵ بـــن و ئێســـتاش توانـــای زاڵبـــوون وەک پێوەرێـــک لە کۆمەڵناسیدا بۆ جیاکردنەوەی کۆمەڵگەی نەریتی و کۆمەڵگەی مۆدێرن بەکاردێت.

لەلایەکـــی تریشـــەوە لەگەڵ بەرزبـــوونەوەی ئاســـتی تواناکـــان و داهێنـــانی کەرەســـتەی دروســـتکراو بـــۆ ســـوودوەرگرتن لە ســـەرچاوە سروشـــتییەکان جـــارێکیتر سروشـــت کـــاریگەری خـــۆی دانـــاوە لەســـەر چـــۆنیەتی دابەشـــبوون و دیـــاردە دانیشـــتوانییەکانی تـــریش وەکـــو پێکهـــاتە و قەبـــارە و چـــڕی. بە کـــورتی هەنـــدێ لەو هۆکارە سروشتیانە بریتیین لە: <u>(هۆکارە سروشتییەکانی دابەشبوونی دانیشتوان چیین؟)</u>

١- هەبـــوونی ڕووبەری کشـــتوکاڵی بەپیـــت: دوای فێربـــوونی چانـــدن و بەرهەمهێنـــانی دانەوێـــڵە، بـــۆیە سەرەتای زۆربوون و گەشەکردنی دانیشتوانیش لەو ناوچانە سەری هەڵداوە.

٢- هەبوونی سەرچاوەی ئاوی دوور لە یەکتری؛ بۆتە هۆی دابەشبوون و دوورکەوتنەوەی گرووپە مرۆییەکان لە یەکتری، وەک؛ دیجلە و فورات، کە لە کەنارەکانیدا سەرەتای نیشتەجێبوونی مرۆڤ پەیدابووە.
٣- ڕەوشی ئاووهەوای هەمەڕەنگ؛ بۆتە هۆی نیشتەجێبوون و مانەوە لە ناوچە جیاوازەکاندا دواتر ئەو جیاوازییانە لە پێکهاتەی جەستەیی مرۆڤەکانیشدا ڕەنگی داوەتەوە و هۆکارێکیتر بووە بۆ دابەشبوون و دوورکەوتنەوەی مرۆڤەکان لە یەکتری.
٤- بوونی بەربەستی سروشتی نەشیاو بۆ نیشتەجێبوون؛ وەکو بیابانە گەورەکان و چیا و ناوچە شاخاویە سەختەکان، کە وەک بەربەستێک ڕێگەی لە تێکەڵاوبوونی گرووپە مرۆییەکان گرتوە و، دواتر جیاوازیەکانی قوڵتر کردۆتەوە.
٥- دوای پێشکەوتنی مرۆڤ و کەرەستەکانی و بەدەرکەوتنی هەندێک سەرچاوەی سروشتی نوێ وەک کانزاکان و نەوت و گاز و، دواتر چۆنیەتی دەرهێنان و پاڵاوتن و فرۆشتنی کاریگەری لەسەر دووبارە دابەشبوونی دانیشتوان داناوە.

ب/ هۆکارە ئابوورییەکان:-

هەندێک لە زانایانی کۆمەڵناسی بۆ ڕاڤەکردنی قۆناغەکانی گۆڕانی کۆمەڵ و گۆڕانکارییە قووڵەکانی سەر کۆمەڵگا، بابەتە ئابورییەکان بە بنچینەی پرۆسە مێژووییەکان دادەنێن؛ بەهۆی ئەو ڕۆڵەی کە ئابوری دەیگێرێت لە ژیانی کۆمەڵایەتی کۆمەڵگاکاندا، بۆیە لە بواری دیاردە دانیشتوانییەکان بەگشتی و دابەشبونیشدا بەتایبەت ڕۆڵی هۆکاری ئابوری بەدەردەکەوێت و دەبێتەهۆی جۆرێکیتری دابەشبونی دانیشتوان، کەلە ڕووی چڕی و دابەشبونی کۆمەڵایەتییانەی کاریشەوە بەشێوازێکی نوێی کۆمەڵگە دادەنرێت.

بەکورتی <u>گرنگترین بوارەکانی بەدەرکەوتنی کاریگەری هۆکارە ئابوورییەکانی دابەشبوونی دانیشتوان</u> لەم چەند خالەدا کورت دەکەینەوە:-
١- گەشەسەندنی بەرهەمهێنان و زۆربونی بوارەکانی کارکردن بەشێوەیەکی پێشکەوتووتر، لەهەندێک کۆمەڵگەدا بە بەراورد لەگەڵ شوێنی نیشتەجێبونی بەشێکی تری دانیشتوان.
٢- بەدەرکەوتنی خاڵی بەیەک گەیشتنی ئاڵوگۆڕی بازرگانی و کڕین و فرۆشتنی چەند ناوەندێک بەهۆی ڕێکەوتنی ناوچەیەک لەسەر ڕێگەی بازرگانی یان بەهۆی تێپەربوونی هۆکارەکانی گواستنەوە.

٣- دروستکردن و دامەزراندنی کارگە و پرۆژەی پیشەسازی تایبەت لەهەندێک ناوچەی دیاریکراودا؛ کە بە شاری پیشەسازی دەناسرێت لەسەر نەخشە و پلانی تایبەت و، بەتایبەتیش بۆ نیشتەجێکردنی کارمەند و کرێکارەکانیان، کە دەبێتە هۆی جۆرێکی تری دابەشبوونی دانیشتوان.

٤- فراوانبوونی کەرتی خزمەتگوزاری لەهەندێک شوێن و نەبونیان لە ناوچەکانیتردا، واتە جیاوازی لە ئاستەکانی پێشکەوتنی ئابوری و خزمەتگوزاری ناوچەکان دەبێتەهۆی کۆچکردن و شێوازێکیتری دابەشبوونی دانیشتوان.

٥- لە دەستدانی پێگە و گرنگی ئابوری لە هەندێک ناوچەدا و بەدەرکەوتنی گرنگی ناوچەیتر لەژێر کاریگەری هەر هۆکارێکدا بێت، دەبێتەهۆی بڵاوبونەوەی دانیشتوان لەیەکەم و چربونەوەیان لە دووەم.

ج/هۆکارە سیاسییەکان:- نەک هەر لە بواری دابەشبونی دانیشتواندا، بەڵکو ڕۆڵ و کاریگەری هۆکارە سیاسییەکان بەڕوونی لە تەواوی ژیانی کۆمەڵایەتی کۆمەڵگەدا دەردەکەون، چونکە سیاسەتی بەڕێوەبردنی کۆمەڵگا تا ئاستێکی بەرز ڕۆڵی هۆکارە سروشتی و ئابورییەکانیش دیاری دەکات لەمیانەی کۆنترۆڵکردن و ئاراستەکردنیانەوە، ڕۆڵی هۆکارە سیاسیەکان لەم بوارانەدا بە دەردەکەون:-

١- سیاسەتی توندوتیژی و ڕێگە نەدان بە فرەهەندی جیاوازییەکان؛ کە دەبێتەهۆی خۆشاردنەوەی بەشێکی دیاریکراوی دانیشتوان و نیشتەجێبوون لە شوێنە سەخت و دژوارەکاندا وەک و شاخ و دۆڵ و قولایی دارستان و ئەشکەوتەکان؛ دواتر بە تێپەربوونی کات ئەم شوێنانە دەبنە ناوەندی نیشتەجێبونی گەورەتر، باشترین نمونەش بەشێکی زۆری گوند و ناوچەکانی کوردستان.

٢- سیاسەتی قرکردنی نەتەوە و ئایین و مەزهەبە جیاوازەکان؛ بەگرتنەبەری سیاسەتی نیشتەجێکردنی زۆرەملێ بۆ دابەشکردنی دانیشتوان وەکو باشوری ئەفریقیا و یەکێتی سۆفیەتی جاران لەسەردەمی جۆزیف ستالین و کوردستان لە سالانی هەشتاکاندا.

٣- سیاسەتی ئاوەدانکردنەوە و پەرەپێدانی ئەو ناوچانەی لە قۆناغێک لە قۆناغەکاندا شیاو نەبوون بۆ نیشتەجێبوون؛ وەک و نیشتەجێکردنی کۆچبەران (بدو) لەهەندێک شوێنی تایبەتی وەکو بیابانەکان؛ بەدابینکردنی پێداویستەکانی ژیان بۆیان وەکو ئاو و ڕێگاوبان.

چوارەم/ چڕی دانیشتوان: (كثافة السكان) لە رووی ئامارییەوە چڕی یەكسانە بە بڕی ژمارەی دانیشتوان دابەشی یەكەیەكی پێوانەی رووبەر، واتە چڕی دانیشتوان بریتییە لە چەندایەتی ژمارەی دانیشتوان لەسەر هەر كیلۆمەترێكی چوارگۆشەی زەوی، ئەگەر چی تویژینەوە (مێژوویی و مرۆڤناسی ئەركیۆلۆژییەكان(شوێنەوارناسیەكان) دەریانخستووە، كە سەدان هەزار ساڵە مرۆڤ لەسەر زەوی هەیە، بەڵام چڕبونەوەیان لە شوێنێكی دیاریكراو مێژووییەكی كورتی هەیە بەبەراورد لەگەڵ تەمەنی؛ كە هەتا سەرەتاكانی سەدەی نۆزدەش تەنیا ڕێژەی لە سەدا سێی (٣%)ی دانیشتوان لەو شوێنانەدا دەژیان كە چڕیەكی بەرز و قەبارەیەكی گەورە و جۆرێك لە پەیوەندی تایبەتیان هەبوو؛ كە بەشار ناوزەند دەكرا، بەڵام لە (٩٧%)ی دانیشتوان لە جیهاندا بەشێوەیەك پەرش و بڵاو دوور لە یەكتری دەژیان؟(بۆ)؟ بەهۆی كەمی خۆراك و پیشەی سەرەتایی و بچوكی ژمارەی گرووپەكان، بەڵام لەگەڵ گۆڕانی شێوازی بەرهەمهێنان و پێشكەوتن لە ژیانی كۆمەڵگەی مرۆییدا چڕبونەوەی دانیشتوان بەرزبۆتەوە.

بۆ نمونە/ لەقۆناغی كۆكردنەوەی خۆراك و ڕاوشكاردا مرۆڤەكان لە ئاستێكی ژیانی سەرەتایی و دواكەوتودا دەژیان، چالاكی ئابوری زۆر نزم بوو، ئەوەش ژینگە دیاری دەكرد و، پسپۆر و شارەزایی تیایاندا نەبوو، یان زۆر كەم بوو، گرووپەكانیش دوور لە یەكتری ژیاون، دواتر لە قۆناغی شوانكارەییدا گرووپە مرۆییەكان بەسەر ناوچە و هەرێمی جیاوازدا دابەشبوون بەپێی ئەو هۆكارە سروشتیانەی پێشوتر باسمان كرد و، شێوەی خاوەنداریەتی بەگرووپ و شێوازی كۆمۆنەییان (كۆمەڵگەیەكی بچووك) هەبووە، ئاستی چڕبونەوە و نیشتەجێبونیش هەر نزم بووە، دواتر لە قۆناغی كشتوكالی و نیشتەجێبوندا چڕی دانیشتوان زیاتر بەدەركەوتووە لەسەرەتای مێژووی لەدایكبوونەوە (زایینی) ژمارەی دانیشتوانی جیهان بەپێی هەندێك لە مەزەندەكارییەكان گەیشتوەتە (١٥٠) ملیۆن تادواتر.

پێنجەم/ كۆچكردنی دانیشتوان: (هجرة السكان) كۆچكردن دیاردەیەكی كۆمەڵایەتی و دانیشتوانییە، بریتییە لە؛ پرۆسەیەكی جێگۆركی و گۆڕینی شوێنی نیشتەجێبونی تاك یان گرووپە مرۆییەكان لەشوێنی ئاسایی و لێڕاهاتنیان بۆ شوێنێكیتری ناو وڵاتەكەیان، یان دەرەوەی سنوری سیاسی وڵات، ئەم پرۆسەی جێگۆركێیەش بەحەز و ئارەزووی خۆیان یان لەژێر فشار و هەڕەشەدا بە ناچاری یان زۆرەملێ بۆ كاتێكی دیاریكراو یان بۆ هەتاهەتایی ڕوودەدات و، لەم جێگۆركێیەشدا گۆڕانی ڕیشەیی لە ژیانی كۆچبەراندا دروست دەبێت(ڕوودەدات)، لەرووی مێژوویی و مرۆڤناسیەوە كۆچكردن بە

کودەتـــای(إنقلاب) ئەتنـــۆگرافی دادەنرێـــت؛ بۆنمـــونە هەلـــومەرجی جـــوگرافی و مەڵبەنـــدە کولتـــوری و شارســـتانییەکانی ئاسـیای بچـوک بەجۆرێـک بـووە، کە لە کـۆنترین مێـژووەوە لەم شـوێنەدا هەمیشـە شـاڵاوی رەگەزی تـــازە و تـــوانەوە و دابـــڕان و گـــۆڕانی زمـــان و تێکەڵبـــونی میللەتـــانی تێیـــدا روویـــداوە؛ یـــان لە بەریتانیـا بـە بۆچـوونی (ئەنتـونی گیـدنز) نـاکرێ قسـە لەسـەر ڕەگەزی ئینگلیـزی تـاک بکرێـت هەتـا لەسـەر ئاسـتی بنەمـاڵەی پادشـاکانی بەریتانیـا کە بـریتیین لە تێکەڵەیەکـی بنچینەیـی دووبـارە دروسـتکردنەوەی بونیادی دانیشتوانە، ئەو بنەمایانەی کۆچکردنیان لەسەر پۆلێن دەکرێت بریتیین لەمانە:-

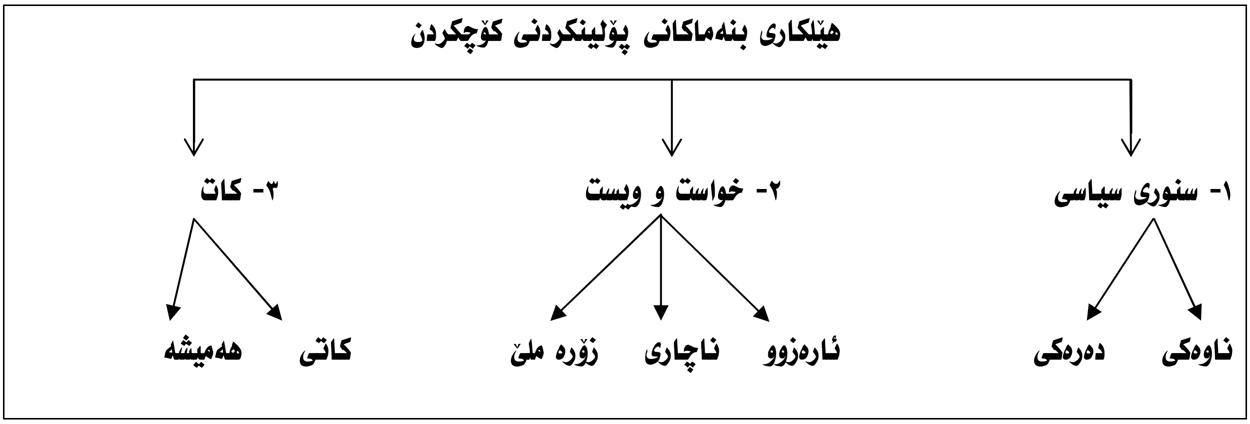

بنەماکانی پۆلێنکردنی کۆچکردن:

یەکەم/ کۆچکردن لەبارەی سنوری سیاسی وڵاتەوە:- ئەمەش دەکرێت بەدوو بەشەوە

١- کـۆچکردنی نـاوەخۆیی (نـاوەکی): واتـا لە چوارچێـوەی سـنوری سیاسـی وڵاتەکەوە تێناپەڕێـت، وەکـو ئەو تـاک و خێزانـانەی لە لادێکـانەوە بـۆ نـاو شـار، یـان لەهەنـدێک شـارۆچکەوە بـۆ شـارە گەورەکـان و پـایتەختی وڵاتەوە کـۆچ دەکەن، یـان بە پـێچەوانەوە لە شـارەوە بـۆ لادێ، بێگومـان هەمـوو ئەمـانەش هۆکـار و شـوێنەواری تـایبەتی خۆیـان هەیە بەڵام ئەوەی پەیوەسـتە بەدیـاردە دانیشـتوانییەکانەوە ئەم جـۆرەی کـۆچکردن کـاریگەری دەخـاتە سـەر چـڕی و دابەشـبوونی ژینگەیـی دانیشـتوان، چـونکە کـۆچکردنی نـاوخۆیی لەسـەر ئاسـتی کـۆمەڵگە کـاریگەری ناخـاتە سـەر قەبـارە و پێکهـاتەی زانسـتی و رەگەز و تەمەنـی دانیشـتوان، بـەڵام لەسـەر ئاسـتی نـاوخۆ پێکهاتـەی ڕەگـەزی و تەمـەنی تێـک دەدات، چونکـە ئەوانـەی لـە دێکانەوە کۆچ دەکەن بۆ شارەکان هەموویان لاون و لە ڕەگەزی نێرن.

٢- كـۆچكردنی دەرەكـی: بـریتییە لە تێپەڕانـدنی سـنوری سیاسـی وڵات و بەجێهێشـتنی شـوێنی نیشـتەجێبون، ئەم جـۆرەی كـۆچكردن كـاریگەری خـراپ دەخـاتە سـەر دیـاردە دانیشـتوانییەكانی وەكـو قەبـارە و پێكهـاتەی ڕەگەزی و زانسـتی و تەمەن و دەسـتی كـار و دابەشـبون و چـڕیش، چـونكە لە زۆربەی كۆمەڵگاكانـدا ئەوانەی كـۆچی دەرەكـی دەكەن لە ڕووی تەمەنەوە لە نێـوان (١٨تـا٣٥) سـاڵن ئاسـتێكی زانسـتی باشـیان هەیە، زۆربەیـان لە ڕەگەزی نێـرن، هێـزی بەرهەمهێـنەری كـۆمەڵگەن، بـۆیە كـاریگەریە كۆمەڵایەتییەكـانی كۆچكردنی دەرەكی بریتین لە:-

أ- پێكهاتەی ڕەگەزی لاسەنگ دەكات بە كۆچكردنی ڕەگەزی نێر و مانەوەی ڕێژەیەكی زۆری ڕەگەزی مێ.

ب- بەكـۆچكردنی خـاوەن پسـپۆرە تایبەتییـەكان؛ كـۆمەڵگە لەڕووی توانـا هزریەكـانیەوە پێكهـاتەی زانسـتی تێكدەچێت.

ج- كەمكـردنەوەی دەسـتی كـار و دابەزینـی ئاسـتی بەرهەمهێنـان و لاسـەنگبوونی پێكهـاتەی تەمەنـی دانیشتوان.

د- قورسـبونی ئەركەكـانی دەوڵەت بەمـانەوەی پیـر و پەكـكەوتە و تەمەنـی خـوار ١٨ سـاڵی، كە ئەمـانەش جگە لەوەی بەكاربەرن پێویستیان بە خزمەت و چاودێری زۆرە.

هـ- سەرهەڵدانی گرفتی كۆمەڵایەتی وەكو هەڵوەشانەوەی خێزان و لاوازبونی پەیوەندییەكان و ...هتد.

دووەم/ كۆچكردن لە بارەی خواست و ویستەوە:- ئەمە دەكرێ بەسێ بەشەوە

١- كۆچكردنی بە ئارەزوو:

ئەو تـاك و خێزانـانە دەگـرێتەوە، كە لە كـۆمەڵگە خۆشـگوزەران و پێشـكەوتوەكاندا بەدوای دابینكردنـی پێداویسـتییە بنەرەتییەكـانی ژیـان و مسـۆگەركردنی سـەرچاوەیەكی تـایبەتی بژێـوین، هەنـدێك لەو خێزانـانە لە ژیـنگە چڕوپـڕ دەنگەدەنـگ و پیسـەكاندا دەگـوازنەوە بـۆ شـوێنێكی ئـارامتر و ژینگەیەكـی خـاوێنتر؛ یـان بە پـێچەوانەوە ئەو خێزانـانەی بە ژیـانی لادێ ڕازی نـین و سـەرەڕای هەبـوونی كـار و ئاستێكی باشی گوزەران بۆ دابین كردنی ژیانێكی باشتر بۆ شارەكان كۆچ دەكەن.

٢- كۆچكردنی ناچاری:

بـریتییە لەو جـۆرە ڕاوكـردنەی كە لەژێـر فشـار و پاڵەپەسـتۆی هۆكارێـك، یـان چەنـد هۆكارێـك وەكـو نەبـوونی كـار و سـەختی ژیـان و گرفتـی كـۆمەڵایەتی و نەهـاتنەدی هیـوا و ئـاواتی بەشـێك لە دانیشـتوان بەناچـاری لە شـوێنێكەوە بـۆ شـوێنێكی تـر؛ یـان لەسـەر ئاسـتی شـاریش لە گەڕەكـێكەوە بـۆ

گەرەکێکی تر کۆچ دەکەن و، کاریگەری ئەم جۆرەی کۆچکردن دەکەوێتە سەر قەبارەی دیاردەکە و ئاستی ئامادەسازی دەسەڵات بۆ دوبارە نیشتەجێکردنەوەیان.

٣- کۆچکردنی زۆرەملێ:-

بریتییە لە هەڵکەندن و جێگە پێ چۆلکردن و گواستنەوەی بەشێکی دانیشتوان بەزۆر لەلایەن دەسەڵاتەوە، چ بەنیازی نەهێشتنی جیاوازییە کلتورییەکان، یان بەهۆی پلانی خزمەتگوزاری و بەرنامەی پەرەپێدانی ئابووری کۆمەڵگەوە، وەکو؛ دروستکردنی بەنداو و شاری نوێ و کۆمەڵگەی هاوچەرخ.

هەموو ئەمانە (٣ جۆرەکە) کاریگەریان لەسەر دیاردە دانیشتوانییەکان بەپێی ئامانج و بەرنامەکانی دەسەڵات و خۆئامادەکردنی پێش وەختە بۆ دوبارە نیشتەجێکردنەوەی دانیشتوان و پلانی ئایندە بۆ ڕەچاوکردنی چۆنایەتی دانیشتوان.

سێیەم/ کۆچکردن لە ڕووی کاتەوە:- ئەمەش دەکرێت بە دوو بەشەوە

١- کۆچکردنی کاتی:

کە تیایدا خێزانەکان یان تاکەکان بۆ ماوەیەکی دیاریکراو شوێنی نیشتەجێبونی ئاسایی خۆیان بەجێدێڵن و، دوای تەواوبوونی کاتەکە دەگەڕێنەوە هەمان شوێنی پێشویان، وەکو گەرمیان و کوێستانکردنی کۆچەرەکان، یان دەتوانین شێوەیەک لە شێوەکان گەڕان بەدوای زانست، یان کرێکارە کشتوکالیەکان یان خێزانە کرێکاریەکانی سەر کورەخانەکان بەکۆچکردنی دابنێن.

کاریگەری ئەم جۆرەی کۆچکردن لەسەر دیاردە دانیشتوانییەکان، بریتییە لە دروستکردنی هەڵە لە سەرچاوەکانی زانیاریدا، کە تایبەتن بە دانیشتوان بەتایبەتی لە کاتی سەرژمێری گشتیدا، ئەگەر لە فۆرمی زانیارییەکاندا بەوردی ئەم دیاردەیە لەبەرچاو نەگیرابێت؛ واتا دەبێتە هۆی تۆمارکردنی زانیاری هەڵە بۆ بەراوردکردنی دابەشبوونی ژینگەیی دانیشتوان.

٢- کۆچکردنی هەمیشەیی:

بریتییە لەبەجێهێشتنی یەکجارەکی شوێنی نیشتەجێبوون و وەرگرتنی خەسڵەتە کلتورییەکانی ژینگەی دووەم، کە تیایدا گۆڕانی ڕیشەیی لە ڕەفتار و کەسایەتی خودی کۆچبەر، یان ئەوەی دوەمیاندا ڕوودەدات، وردە وردە پەیوەندییەکانیان بە شوێنی پێشویانەوە دەپچڕێت.